

LORENZ M. LÜTHI
THE SINO-SOVIET SPLIT. COLD WAR IN THE COMMUNIST WORLD

(A kínai–szovjet szakítás. Hidegháború a kommunista világban)

Princeton, Princeton University Press, 2008. 375 p.

A kínai–szovjet szakítás döntően meghatározta a hidegháború alakulását. A témának terjedelmes szakirodalma van, ám Lorenz M. Lüthi az első kutató, aki kínai, orosz, amerikai és kelet-európai levéltári dokumentumok ismeretében elemzi a folyamatot. A korábban megjelent munkák nagy része vagy az események idején, vagy rövidebb-hosszabb idővel azok után, de még a levéltári források feldolgozása nélkül jelent meg. A svájci történész bőséges szakirodalomra és hatalmas levéltári munkára alapozva, tíz fejezetben tárja elénk a kínai–szovjet szakítás kibontakozó drámáját, számba veszi az 1956–66 közötti évtized minden fontos eseményét, amelyekről az eddig ismertnél jóval árnyaltabb képet rajzol fel.

A könyv elsősorban Kínáról és Mao Ce-tungról szól, a kínai–szovjet kapcsolatokat Mao kínai és nemzetközi vezetői ambíciói, illetve a vezető szerepért folytatott küzdelme szempontjából elemzi. Lüthi eljárása helyénvaló, hiszen elsősorban Mao helyzete és tevékenysége határozta meg a kínai–szovjet viták folyamatát és kimenetelét.

Mivel a kapcsolatok megrontásában Kína játszotta a kezdeményező szerepet, és az összeomlás folyamatát is jórészt Peking irányította, az is elfogadható, hogy a szerző csekély figyelmet szentel a szovjet belpolitikának. A Szovjetunió belső hatalmi viszonyait és a külpolitikai fejleményeket, például a szovjet–amerikai közeledés vagy a szovjet szövetségi politika részleteit csak a Kínához való viszonyukban tárgyalja, gyakran csak a kínai válaszlépések tükrében. A szovjet belső helyzet részletesebb bemutatása érthetőbbé tette volna a Moszkva lépései mögött meghúzódó megfontolásokat.

Lüthi fő tétele, hogy a szakítás fő oka az ideológiában keresendő. Azt csak mellékes körülménynek tekinti, hogy a szakítást számos tényező összjátéka eredményezte, többek között kínai és szovjet belpolitikai okok, a szovjet–amerikai közeledés, a kínai diplomácia kudarcai, a másik lépéseinek vagy elképzeléseinek információhiányból származó vagy kommunikációs problémákból adódó félreértése, és hogy mindez sajátosan alakította a szovjet és a kínai vezető személyes ellentétét. Felsorolja az összes főbb tényezőt – a kínai gazdasági gondoktól a vezetésen belül dúló küzdelmekig, valamint a szuverenitás kérdésétől a szovjet–kínai viszony egyenlőtlen voltáig –, amelyek hozzájárultak Mao ideológiai radikalizálódásához, de érvelését fejre állítva azt állítja, hogy maga az ideológia megváltozása volt a szakítás oka.

Kétségtelen, hogy Mao saját céljai érdekében alakította és használta fel az ideológiát. Teljesen elfogadható Lüthi álláspontja, amely egyben a kínaiak véleménye is, hogy a szakításhoz vezető ideológiai vita az SZKP XX. kongresszusán, 1956 februárjában elhangzott Hruscsov-beszédekkel kezdődött. Mao Ce-tung először ezeket bírálta, 1956–57 folyamán egyre hevesebben. Mind radikálisabb érvelése abból a félelemből fakadt, hogy Sztálin bírálata nyomán az ő személyi nimbuszát is megkérdőjelezhetik, s akkor elveszítheti az ország vezetése fölötti totális ellenőrzését.

Félelmet olyan gazdasági gondok szaporították, amelyek háttérben rossz gazdasági döntései álltak. Az iparban és a mezőgazdaságban felszínre került súlyos torzulások a sztálini szovjet modell szolgai másolásának a következményei voltak. Lüthi maga is megállapítja, hogy a kínai–szovjet viszony megromlását az 1950-es évek közepén elindító fő probléma az ipar és a mezőgazdaság szerkezeti válsága, a Kína által átvett szovjet gazdaságfejlesztési modell következménye volt (41. o.). A kínai vezetést is elsősorban a gazdaságot érintő viták osztották meg. A Mao és vezetőtársai – többek között Peng Tö-huaj,

Liu Sao-csi, Teng Hsziao-ping és Csou En-laj – közötti konfliktusok háttérben főként a gazdasági problémákra javasolt különböző megoldási módok álltak.

Lüthi világos különbséget tesz az ideológia és az ideológia politikai eszközként való felhasználása között, és nem kerüli meg az alapvető kérdést: vajon a kínaiak őszintén hittek-e a kommunista ideológiában, vagy eszközként használták azt rövid távú politikai, sőt személyes célok elérése érdekében. A válasza az, hogy mindkettő igaz. Azt írja: mindkét vezető őszintén marxista–leninista volt, és nincs arra bizonyíték, hogy az ideológiát álságosan, a marxista–leninista alapelvekkel ellentétes célok elérése érdekében használták volna fel (347. o.). Én máshová helyezném a hangsúlyt, ugyanis szerintem Mao és a pekingi vezetés elsősorban a saját céljai elérésén dolgozott, és ezeket kívánta harmonizálni a marxista alapelvekkel. Ez viszont azt jelenti, hogy az ideológia elsősorban eszköz volt a kínaiak számára, mint ahogy ez sok esetben nem volt másként a Szovjetunióban vagy a kelet-közép-európai szovjet csatlósállamokban sem. A marxizmus–leninizmusban való őszinte hit nem zárja ki ezen alapelvek felhasználását a nemzeti érdekeken alapuló bel- és külpolitikai célok elérésére. Jelen esetben a konfliktus forrása éppen az volt, hogy ezek a vélt vagy valós kínai érdekek a Szovjetunió hatalmi érdekei ellen voltak.

Példaként a szövetség létrejöttét említhetjük. A Maoval létrehozott szövetség megkötésekor Sztálint saját stratégiai, nemzetbiztonsági és gazdasági megfontolásai vezették („hogy gazdaságilag kihasználja a szövetségeseit”, 39. o.). Maga a szerző is megállapítja, hogy Sztálin számára a szövetség olyan eszköz volt, amelynek segítségével megszerezhetette azokat az engedményeket, amelyeket már 1945-ben megpróbált kicsikarni a Kuomintangtól (31. o.). Felsorolja azokat a merőben gyakorlati okokat, amelyekért Sztálin a gazdasági „együtműködésre” szavazott: a kínai stratégiai anyagokhoz és természeti kincsekhez, mezőgazdasági termékekhez és keményvalutához való hozzáférés. A Sztálin által a Kuomintangtól és a kommunista párttól kicsikarni kívánt engedmények között volt Talien és Lüsun bérleti joga, valamint a Liaotung-félszigeten található két kikötő és haditengerészeti támaszpont, illetve mandzsúriai és hazsiniangi bányászati, kőolaj-kitermelési és vasúti koncessziók megszerzése, emellett Külső-Mongólia, a Mongol Népköztársaság szuverenitásának kínai elismerése.

A stratégiai és gazdasági megfontolások a szövetség megkötéséről hozott kínai döntésben is kulcsszerepet játszottak. A szovjeteknek tett engedmények sok tekintetben hasonlítottak az imperialista hatalmak (a britek és a franciák mellett többek között a cári Oroszország) és a mandzsú Csing-birodalom között a 19. században létrejött egyenlőtlen szerződésekre. Ennek ellenére a szovjet–kínai szövetség fontos szerepet játszott Kína biztonságának garantálásában abban a három térségben, amelyekben az „amerikai imperialisták” is közvetlen érdekeltségekkel rendelkeztek: a Koreai-félszigeten, Tajvanon és Vietnamban. Legalább ilyen fontos, hogy Kínának a Szovjetunió kívül nem volt más jelentős forrása gazdaságának újjáépítéséhez és fejlesztéséhez. Vagyis Peking számára a szovjet–kínai szövetség minden vonatkozása, a pártkapcsolatoktól a katonai segítségnyújtáson át a gazdasági együttműködésig, az újonnan megalapított Kínai Népköztársaság modernizációját szolgálta, és azt, hogy Kína ismét világhatalommá válhasson (45. o.). A szorosabb katonai együttműködéssel szemben mutatkozó kínai ellenállás, ami különösen a Varsói Szerződés 1955-ös létrehozását követően jelentkezett (36. o.), szintén erre bizonyított. Összességében elmondható tehát, hogy a szovjet–kínai szövetség létrejöttében fontos szerepet játszottak ideológiai motívumok is, a döntő megfontolások mindkét részről mégis elsősorban gyakorlati, stratégiai és gazdasági természetűek voltak. Ugyanaz mondható el az 1960 végén végbement átmeneti közlekedésről és a nyolcvanas évek végéről, amikor sor került a kapcsolatok rendezésére. Miért történt volna másként a szakítás esetében?

Lüthi az SZKP XX. kongresszusát nevezi meg mint az ideológiai viták forrását. Úgy érvel, hogy a kezdetben valódi elvi nézeteltérést Mao csak később használta fel eszközként saját céljai elérése érdekében. Véleményem szerint a Mao és a szovjetek közötti „elvi nézeteltérés” manipulatív jellege azóta kitapintható, hogy Mao lett a Kínai Kommunista Párt (KKP) első számú vezetője. A szakítás eredője ugyanis a szovjet és a kínai világnézet különbsége, valamint a felek hasonló vezetői ambíciói és egyenlőtlen helyzete közötti ütközés. Lüthi a kínaiak ideológiailag torzult világnézetéről ír (348. o.), én azonban azt hangsúlyoznám, hogy a hagyományosan Kína-központú világnézet volt az, amely nem fért össze a hidegháború logikájával, amelyben csak két tábor létezett, élükön a két szuperhatalommal.

Lüthi a két szövetséges partnernek a nemzetközi rendszerben elfoglalt egyenlőtlen helyzetét csupán adalékként, a szakítás egyik okaként említi (349. o.). Véleményem szerint ez volt a problémák gyökere. Peking éppen a viszony egyenlőtlen volta miatt nem érezte jól magát a szövetségben. A kínai–szovjet viták jellegét, módjait és kimenetelét az határozta meg, hogy Kína nem fogadta el a „fiatalabb testvér” státust. Kína korábban évszázadokon keresztül a civilizált világ közepe volt, amely a 19. század közepén megszegyenyítő vreséseket szenvedett az imperialista hatalmaktól. 1949-ben, a Kínai Népköztársaság (KNK) megalakulásakor, amikor Mao kijelentette, hogy a „kínai nép talpra állt”, azt is hozzátette, hogy a „hatalmas, bátor és szorgos” kínai népnek meg kell szabadulnia a külföldi elnyomástól. Az egyenlőtenség és a kisebbségi érzés kibékíthetetlen ellentétben állt a központiságon és a kulturális felsőbbrendűségen alapuló hagyományos kínai világnézettel. 1956–57-ben Mao ezért akarta megnövelni Kína befolyását a szocialista világban (65. o.), 1956 végén a KNK ezért kérte arra a Szovjetuniót, hogy

tegye lehetővé a szorosabb külpolitikai koordinációt, az információcsere javítását, valamint a szovjet és kínai vezetők közötti személyes kapcsolatok erősítését (64. o.), és 1964-ben Mao ezért jelentette ki, hogy a KNK sosem adta meg magát, és a szovjet nagyhatalmi sovinizmusnak sem fog behódolni (289. o.).

A kapcsolat egyenlőtlen jellege több vonatkozásban is tetten érhető. Jelentős volt a különbség a két ország gazdasági és katonai erejében, különböztek stratégiai céljai, más volt a nemzetközi életben elfoglalt helyük, nem voltak egy szinten sem térségbeli, sem nemzetközi elkötelezettségeik. Lüthi rámutat, hogy a két állam katonai ereje és nemzetközi befolyása az évtized folyamán sosem volt összemérhető egymással. Mao országa messze elmaradt a Szovjetunió mögött a haditechnikában éppen úgy, mint gazdasági teljesítményét illetően. A keserű valóság szemben állt Mao vezetői törekvéseivel (Lüthi szerint „megalomániájával”), de ez nem akadályozta meg a kínai vezetőt abban, hogy helyet követeljen országának a Szovjetunió mellett, sőt inkább előtte, de semmiképpen sem mögötte.

A kapcsolat egyenlőtlen jellegének elemzésekor Lüthi azt hangsúlyozza, hogy miközben a szovjet–kínai szövetség létrejött a új Kína számára döntő jelentőségű pillanatot, a Szovjetunió számára Kína csak egy volt politikájának sikerei között, ezért amikor a nézeteltérések napvilágra kerültek, Moszkva nem törődött a partnerség fenntartásával (12. o.). A szerzőnek ezzel a megállapításával nem értek egyet. Véleményem szerint Moszkvának mindvégig fontos volt Kína szövetsége. Minden szovjet vezető, Hruscsovtól Brezsnyevén át Gorbacsovig, a Szovjetunió és Kína közötti együttműködésre szólított az imperializmus ellen folytatott eredményes küzdelem érdekében. A gondot az okozta, hogy a szovjetek „természetesen” csak úgy tudták elképzelni Kína részvételét az antiimperialista összefrontban, hogy a küzdelem irányítója Moszkva legyen. Ez pedig egyre kevésbé volt tolerálható Peking számára. Ilyen körülmények között a szovjeteknek azt kellett megfontolniuk, vajon megéri-e nekik a Kínával fenntartott együttműködés, ha az a többi kötelezettségük rovására megy. Később viszont már az volt a kérdés, vajon Kína hajlandó-e egyáltalán a Szovjetunióval való kapcsolatok fenntartására.

Példaként megemlíthetjük a Kínának nyújtott szovjet támogatás kérdését. A könyv által tárgyalt évtizedben a szovjetek még az „ideológiai” viták 1960-as nyilvánosságra kerülését követően is támogatták Kínát. A negyvenes évek végén Maónak szüksége volt a tetemes szovjet segísége a Kuomintang legyőzéséhez. A KNK megalakulását követően kért és kapott is szovjet tudományos és technológiai segítséget. Szovjet támogatás nélkül Mao nem tudta volna véghezvinni terveit, kezdve hatalmának az egész országra történő kiterjesztésétől a nemzeti szuverenitás helyreállításáig és Kína felemeléséig az egykor volt regionális és globális központi hatalmi státusba. Ennek eléréséhez egységre szólított Moszkvával, és igényelte a szovjet tanácsadók és szakértők kínai jelenlétét. Lüthi helyesen állapítja meg, hogy Peking akkor választotta az együttműködést, amikor szüksége volt Moszkva támogatására (198. o.). Moszkva az internacionalizmus és a barátság jegyében meg is adta az igényelt támogatást. 1960-ra azonban a KNK kimerítette a Szovjetunió által felajánlott katonai és gazdasági segélyeket, a kínai atomprogram szovjet támogatása a végéhez közeledett, és a gazdasági kapcsolatok is egyre hanyatlottak. Mao mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a Szovjetunióval megkötött antiimperialista szövetség kifutott (152. o.). Ahogy a szovjet gazdasági, katonai és technológiai segély egyre kisebb jelentőséggel bírt Kína fejlődése szempontjából, Mao úgy érezhette, hogy a keze egyre kevésbé van megkötve, és már nem köteles megfelelni a szovjet elvárásoknak, nem kell betartania az együttműködés Moszkva által diktált feltételeit. Mao ugyan továbbra is kereste az együttműködés lehetőségeit, elsősorban a hadiiparban, de folyamatosan feszegette a szovjetek tűrészárát, és egyre újabb kérdéseket vont be a vitába.

Moszkva annak ellenére sem állította le a kínai iparnak nyújtott támogatást, hogy Peking egyre konfrontatívabb politikát folytatott a Szovjetunióval szemben. Néhány hónapos munkákra még azután is érkeztek szovjet szakemberek Kínába, hogy 1960 augusztusában a Szovjetunió az összes szakértőjét kivonta a KNK-ból. Végérvényesen csak akkor álltak le a beutazások, amikor az év októberében a KNK egyoldalúan felfüggesztett minden szerződést. A Szovjetunió a kínai atomprogramban való kutatási együttműködést is csak 1960-ban szüntette meg. Sőt a szovjet segítségnyújtás 1960 után is folytatódott. Az új MIG–21-es vadászgépek terveit a Szovjetunió 1962-ben adta át Kínának. 1962 nyarán a szovjetek az otthoni élelmiszerhiány ellenére egy kölcsönszerződés keretében gabonát és cukrot kínáltak Kínának. Moszkva tehát mindaddig támogatta Kínát, amíg azt nem érezte, hogy a „megbízhatatlan” kínaiaknak nyújtott segítség saját érdekeit és más kötelezettségeit fenyegeti.

Az ötvenes években Mao erősen függött a szovjet segítségtől, ezért kisebb volt a mozgásteret az erősebb szövetséges által meghatározott keretek között. Ennek következtében a nemzetközi kapcsolatokban vitt helyes irányvonal kérdése nem került a kínai–szovjet nézeteltérések középpontjába. A hatvanas évekre azonban, amikor Mao már rájött arra, hogy a szovjet támogatás már nem hoz elegendő hasznot saját céljai eléréséhez, egy percig sem habozott, hogy feláldozza azt. Ekkor kezdte el nyíltan hirdetni, hogy Kínának központi helyet kell elfoglalnia a kommunista világban. Azt hangsúlyozta: Kína arra rendeltetett, hogy vezető szerepet töltsön be a szocialista táborban és a nemzetközi kommunista mozgalomban.

Lüthi a kínai–szovjet nézeteltérések ideológiai alapjaként a békés egymás mellett élést (általában az imperializmussal és különösen az Egyesült Államokkal) említi. Nyilvánvaló, hogy az enyhülés politikája

a Szovjetunió számára fontosabb volt, mint Kínának. Ennek azonban nem elsősorban ideológiai okai voltak. A stratégiai és gazdasági megfontolások legalább olyan fontosak voltak a békés egymás mellett élés különböző, szovjet és kínai megítélésekor.

A szovjet vezetésnek érdekében állt a közeledés az Egyesült Államokhoz, mivel nyilvánvalóvá vált számára, hogy a hidegháborús ellentét jelentősen megterhelte a szovjet gazdaságot (47. o.). Kína számára ugyanakkor az Egyesült Államok fenyegetést jelentett, egyrészt közvetlen biztonsági szempontból, másrészt azért, mert hozzájárulhatott az ország megosztottságának fenntartásához. A nemzeti szuverenitás és a területi integritás a KKP számára a legfontosabb, az állampárt hazai és nemzetközi legitimitását alapjaiban meghatározó célok közé tartozott. A kínai vezetés nem tekinthette Kína nemzeti érdekeit szolgáló lépésnek a közeledést egy olyan nagyhatalomhoz, amely katonákat állomásoztat Tajvanon és a térségben. A szovjet stratégiai cél – a Nyugattal fennálló feszültség enyhítése – szemben állt Mao azon szándékával, hogy megszerezze az USA által támogatott Tajvan feletti fennhatóságot. Peking tehát egy stratégiai kérdés, a Tajvan miatt megromló kínai–amerikai viszony következtében nem támogatta a békés egymás mellett élés szovjet politikáját.

Hruscsov két, egymással szembenálló stratégiai célt egyszerre kívánt elérni. Egyrészt fenn akarta tartani a partneri kapcsolatot az egyre kiszámíthatatlanabb, harcosan antiimperialista kínaiakkal, miközben érvényre akarta juttatni az enyhülés politikáját a fő riválisával, az Egyesült Államokkal fenntartott viszonyában. Mao a szovjet–amerikai közeledésből azt a következtetést vonta le, hogy a szovjet–kínai szövetség többé semmiféle haszonnal nem jár a KNK biztonsága és gazdasági fejlődése számára. Az értékelések különbsége a két ország globális helyzetének különbségeiből adódott.

A két szövetséges partner egyenlőtlen helyzetének egy másik következménye a katonai doktrínák különbsége. A kínai politika 1958-ban bekövetkezett általános radikalizálódása legalább annyira oka, mint következménye a különböző stratégiai megfontolásoknak. A Szovjetunió a KNK-t – Kelet-Európához hasonlóan – biztos, alárendelt partnernek tekintette. A szovjet vezetés ezért teljes lelki nyugalommal tett olyan katonai együttműködésre (közös tengeralattjáró-flotta létrehozására) javaslatot, amely bántotta a kínaiaknak az ország szuverenitására vonatkozó érzékenységét. Az 1958-as szovjet javaslat elutasítása az önerőre támaszkodó, önálló kínai honvédelmi elképzelések egyik első egyértelmű megnyilvánulása volt. Ekkor már semmiféle együttműködés nem illett bele Kína katonai doktrínájába. Mao ellentét mindenféle külső kontrollt tengeralattjáró-flottája fölött, amelynek lehetséges feladatai között Tajvan felszabadítása is szerepelt (93. o.).

Az önálló kínai katonai doktrína nemzetközi vonatkozásaira jó példa a Vietnam kérdésében kialakult nézeteltérés. A vietnami háború kapcsán Peking és Moszkva között kialakult versengés és vita elemzése lehetőséget nyújtott volna annak az állításnak a bizonyítására, hogy a Vietnam körül kialakult szovjet–kínai szembenállás mögött a nemzeti érdekek konfliktusa – Kínának azon szándéka, hogy kizárja a szovjet befolyást (336. o.) – húzódtott meg. Lüthi csak annyit ír, hogy a térség legnagyobb országaként Kína úgy igyekezett megjelenni, mint a természetes vezető (304. o.), de nem teszi hozzá, hogy ez a természetes vezető szerep évszázados hagyományokra tekint vissza, mivel a mai Vietnam területe az ókortól kezdve a kínai érdekszféra és kulturális befolyási övezet részét képezte. Véleményem szerint a kínai lépések mögött az a félelem húzódtott meg, hogy a Szovjetunió a háborút a saját céljaira kívánja felhasználni, és hogy a szovjet részvétel lehetővé teheti Moszkva számára a Hanoi külpolitikája fölötti ellenőrzést. Ha a kínaiak együttműködtek volna a szovjetekkel, hagyományos érdekszférájuk a katonailag erősebb partner akaratának lett volna alárendelve. Nyilvánvaló, hogy az ideológiai vitákra történő hivatkozás kínai részről csak ürügy volt az együttműködés elutasításához.

Lüthi érvrendszerének különösen erős és meggyőző eleme a Mao bel- és külpolitikai megfontolásai közötti szoros összefüggés tárgyalása. A kínai–szovjet szakítást az események logikus láncolataként mutatja be, amely abból eredt, hogy Mao saját belpolitikai érdekeinek eléréséhez hajlandó volt kockára tenni a szovjet–kínai szövetséget is (86. o.). 1956 után Mao kétfrontos (hazai és nemzetközi) harcot folytatott, amelynek célja az volt, hogy ideológiai köntösbe bújtatott taktikai lépéseivel biztosítsa a maga számára a vezető szerepet a hazai és a nemzetközi kommunista mozgalomban. Az utóbbi, vagyis a Peking és Moszkva közötti hatalmi vetélkedés volt az, ami a hatvanas évek közepére a kínai–szovjet szakításhoz vezetett. 1962-re Mao már úgy érezte, hogy a partnerség ellenőrzött összeomlása sokkal nagyobb haszonnal kecsegtet számára, mint a Moszkvával fenntartott kapcsolat megújítása (244. o.). Másrészt a külpolitikában aratott ideológiai győzelem fegyverként szolgált az elnök számára a belpolitikai problémák megoldásához is. A szerző megállapítja, hogy ilyen körülmények között a szovjetek vagy a Romániához hasonló kívülrőlők bármiféle arra irányuló kísérletei, hogy véget vessenek az ideológiai támadásoknak, kudarcra voltak ítélve (300. o.).

A történet általában véve nem ismeretlen, de az újonnan kutathatóvá vált források felhasználásával a szerző fontos részletekkel színesíti a képet, és jól megalapozott kapcsolatokat hoz létre a kínai külpolitika lépései és a belpolitikai folyamatok, valamint a hazai megfontolások és a külpolitikai lépések között. Lüthi Mao külpolitikai lépéseinek nem csupán a hazai hátterét tárja fel, hanem a belpolitikai

céljait is. Részleteiben is kibontakozik előttünk a radikális Mao és a legfelső vezetés mérsékeltebb tagjai közötti folyamatos hatalmi harc, és az, hogy Mao a szovjetellenességet hogyan használja fel eszközként a belpolitikai küzdelmekben. Véleményem szerint a 7. fejezet végén Lüthi a kínai–szovjet szakítás lényegét ragadja meg, amikor azt írja, hogy Mao belpolitikai célok érdekében segítette elő a kínai–szovjet viszony megromlását (244. o.).

Nem csak a kínai szovjetellenes propaganda szolgált belpolitikai célokat. Mao taktikájának az is a részét képezte, hogy külső válságokat használjon fel hazai célok elérése érdekében. E közvetlen kapcsolat legfýnyesebb bizonyítéka a nagy ugrás meghirdetését közvetlenül megelőző második tajvani válság, illetve a második kínai–indiai határháború, amit a szocialista nevelési mozgalom megindítása követett. A forradalmi Kubát támogató és a defetista Szovjetuniót elítélő tömegtüntetések minden kétséget kizáróan Mao azon kísérleteihez tartoztak, hogy tovább erősítse a kínai tömegek forradalmi öntudatát (228. o.).

Számos esetben a szovjetek és szövetségeseik kritikája valójában Mao kínai kritikusi ellen irányult. Az elnök számára a kelet-közép-európai pártokkal való konfrontáció az 1962–63 folyamán lezajlott pártkongresszusokon, illetve a szovjetellenes polémia 1963–64-ben ugyanazt a belpolitikai célt szolgált: hogy nyomást gyakoroljon hazai ellenzékére, valamint hogy fenyegetettnek érzett politikai felsőbbrendűségét továbbra is biztosíthassa (300. o.).

Mao folyamatos ideológiai és politikai radikalizálódása belpolitikai kérdések eredményeként következett be. Ilyen volt például személyes felelősségének tagadása az 1959–61 közötti éhínségek kapcsán (159. o.), vagy az olyan nemzetközi következményekkel járó belpolitikai kérdésekben, mint a tibeti kérdés és az annak következtében kibontakozó kínai–indiai és szovjet–kínai vita (347. o.). Mao nemzetközi ügyekben tanúsított kompromisszumra képtelen hozzáállása is belpolitikai célt szolgált: ha elérte a nemzetközi vezető szerepet, akkor ki merne szembeszállni vele otthon? (285. o.)

Lüthi megmutatja, hogy a Szovjetunióval kapcsolatban a kínai sajtóban jelentkező hangnemeváltások – az ellentétek hangsúlyozása, illetve a közös pontok kiemelése – a belső hatalmi egyensúly függvényében alakultak. Maónak a kapcsolatok megromlásában betöltött kulcsszerepét az a tény is bizonyítja, hogy 1961–62-ben, amikor az elnök átmenetileg meghátrálásra kényszerült, vezetőársai felismerték, hogy Kína belpolitikájának szüksége van a külpolitika radikalizmusának csökkentésére, és sokkal békülékenyebb hangot ütöttek meg. Mao 1962. nyári visszatérése azonban egyben az ideológiai radikalizmus visszatérését is jelentette. Az új jelszó, a *fanxiu fangxiu* („Lépjünk fel a [külföldi] revizionizmus ellen, és akadályozzuk meg a [hazai] revizionizmus [terjedését]!”) volt az első alkalom, amikor a kül- és belpolitika nyíltan és közvetlenül összekapcsolódott. Mao tehát politikai és ideológiai eszközként használta a Hruscsovval szembeni elégedetlenségét arra, hogy támadja a reformer Liu Sao-csit és Teng Hsziao-pinget (244. o.). Lüthi véleménye szerint a kínai vezetés reformszárnyának 1962-es veresége döntő fordulatnak bizonyult, ahonnan aztán egyenes út vezetett a kulturális forradalomig (222. o.).

Hruscsov 1964-es leváltásának legfontosabb kínai belpolitikai következménye a Mao ellenzéke elleni üldözések megindulása volt. A szovjet vezető bukását követően Mao beszédeiben és írásaiban összekapcsolta belső ellenzékét és a szovjet revizionizmust. Sőt Lüthi szerint a szovjet–kínai pártkapcsolatok 1966. márciusi végleges megromlása is belpolitikai célokat szolgált (285. o.). Az egyre konfrontatívabb kínai viselkedés a külpolitikában szoros kapcsolatban volt a kulturális forradalom gyors hazai kibontakozásával (298. o.).

Mindezekből jól látható, hogy Mao leghatékonyabb fegyvere a szó volt. Mao különleges tehetséggel volt képes a propagandát saját céljai érdekében felhasználni. Élvezte a jelszavakkal folytatott harcot, ez volt az a fegyver, amelyhez a legjobban értett. Pszichológiai hadviselést folytatott hazai ellenfeleivel szemben éppen úgy, mint a szovjet vezetés és személyesen Hruscsov ellen. Otthon arra használta az ideológiai érveket, hogy megvédje saját pozícióit, és hogy elhallgattassa a pártvezetésben meglévő ellenzéki hangokat. A legtöbb esetben, mint például 1959-ben Lusanban vagy 1962-ben Pejtajhóban, kizárólag retorikai eszközökkel támadt ellenzőire. Egyetlen címke megváltoztatásával, a jobboldali oportunisták helyett a kínai revizionizmus kifejezés bevezetésével, minden hazai kritikust képes volt besorítani a revizionista kategóriába (222. o.). Ehhez hasonlóan a kapitalizmus restaurációjával való fenyegetés szintén olyan retorikai fegyver volt a kezében, amellyel az ő elveivel ellentétes nézeteket vallókat diszkreditálta (211. o.).

Az is a történethez tartozik azonban, hogy kellő katonai és gazdasági eszköz hiányában Mao csak szavakkal tudott küzdeni a Szovjetunió ellen. Miközben Hruscsov erősen hitt a nyers erő alkalmazásában, Mao kitarított az ideológiai helyesség mellett, így próbált nyomást gyakorolni a szovjet vezetőkre (192. o.). A propaganda volt gyakorlatilag az egyetlen eszköz, amellyel a kínai vezetők harcolni tudtak az ellen az ország ellen, amely szerintük nem érdemelte meg a szocialista tábor és a nemzetközi kommunista mozgalom vezető szerepét. Az ideológiai háború volt Mao számára az egyetlen járhatóan tűnő út a nagy cél eléréséhez: hogy kínai vezető szerepét megtartva a nemzetközi porondon tekintélyt szerezzen Kínának és önmagának. Lüthi azt bizonyítja, hogy Mao nem volt hajlandó kompromisszumokra: válságokat és

ellenségeket kreált, és sosem tévózott, ha a jobb tárgyalási pozíció érdekében életeket kellett feláldoznia. A kínai–szovjet szakítás azonban Mao harcának csupán egy része volt, a kínai–szovjet ideológiai viták eszközként szolgáltak a vezetésért folytatott harcában otthon és a nagyvilágban.

Az ideológiai köntösbe bújtatott keserű hatalmi harc 1957-ben a gazdasági fejlődés sebességét érintő barátságos nagyotmondó versennyel kezdődött (76. o.). 1960 után, amikor Mao számára világhosszú vált, hogy Hruscsov túl van hatalma csúcán, a rendelkezésére álló összes eszközzel azon dolgozott, hogy felgyorsítsa a bukást. 1964-ben Mao maga is bevallotta, hogy „minden túlzás ... csak üres beszéd volt, hogy Hruscsovot egy kicsit idegesítsük” (277. o.).

Mao hozzáállásából következően minden adódó lehetőséget kihasználta az ellentétek szítására és a feszültség keltésére a szovjetekkel fenntartott viszonyban. Azt, hogy a szovjetek előszeretettel alkalmazták a kemény kéz politikáját, és hogy Moszkva gyakran érzéketlen volt a pekingi aggodalmak iránt, egyetlen kínai vezető sem szeretete. Ennek köszönhetően a kínai vezetés tagjai, köztük a maói radikalizmust ellenző Liu Sao-csi és Teng Hsziao-ping, egységesen léptek fel a szovjetekkel szemben. A kínai vezetők a szovjetek érvelésének egyes elemeit külön-külön cáfolták, és a cáfolatokat beépítették saját érvrendszerükbe, a szovjetellenes propagandába. A szovjet szakértők 1960 nyarán bekövetkezett visszahívását és az 1962–63-as kelet-közép-európai pártkongresszusokon napvilágra került nézeteltéréseket egyaránt felhasználták a Szovjetunió elleni újabb és újabb propagandatámadásokban. Még a kétoldalú kapcsolatokról független nemzetközi események, mint például az U–2-es amerikai kémrepülőgép lelővése 1960-ban, az 1962-es kubai rakétaválság, vagy az olyan, Kína által kezdeményezett konfliktusok, mint az 1962-es kínai–indiai határháború is megadta Maónak a számára szükséges politikai lökést. Lüthi azonban nagyon helyesen megjegyzi, hogy ha Mao mindezt nem akarta volna kihasználni saját céljai elérése érdekében, egyiknek sem lett volna ilyen aránytalanul romboló hatása a szovjet–kínai viszonyra (350. o.).

A gazdaságfejlesztés elmélete körüli viták is csupán a kínai retorikai fegyvertár részei voltak. 1959 után, a nagy ugrás katasztrofális kimenetelét követően, amikor Kína már nem hivatkozhatott gazdasági sikereire, és nem mondhatta, hogy az ugrásszerű fejlődésnek köszönhetően majd előbb fog eljutni a kommunizmusba, mint a Szovjetunió, Mao nem használt gazdasági érveket a szovjetekkel folytatott vitájában. Mao retorikájában jól megfigyelhető váltás következett be. Érvrendszerében, amely megkérdőjelezte Hruscsovna a szocialista táborban betöltött vezető szerepét, ezután már nem a gazdaságfejlesztés elmélete és a desztalinizáció kapta a fő hangsúlyt, hanem a világforradalom helyes útja. Egészen Mao 1976-ban bekövetkezett haláláig ez maradt a szovjet–kínai nézeteltérések központi kérdése (157. o.).

Végül csupán egyetlen formai kifogást említek: hiányolom a bibliográfiát. A szerző közöl ugyan egy forrásfeltáró tanulmányt, de ezt még akkor is keveslem, ha a teljes bibliográfia megtalálható a kiadó (és a szerző) honlapján, és onnan elektronikus formában letölthető. A szerző ezt az eljárást helyhiánnyal magyarázza, ami persze tudomásul vehető, ugyanakkor az olvasónak kényelmetlen a bibliográfia külön kinyomtatása.

Lorenz M. Lüthi alapvetően fontos könyvet írt, amely a jövőben a hidegháború e korszaka iránt érdeklődők számára megkerülhetetlen hivatkozási pont lesz, de amely a korszak kutatói között máris heves viták tárgya.

Vámos Péter

